

*В. У. Чараўко, Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт,
кафедра гісторыі і турызму, старшы выкладчык
(г. Полацк, Беларусь)*

«Народная археалогія» і данавуковыя ўяўленні аб пахавальных помніках Беларускага Падзвіння XIV–XVIII стагоддзяў¹

Вывучэнне пахавальных помнікаў Беларускага Падзвіння XIV–XVIII стст. варта разглядаць у кантэксце агульнага развіцця археалагічных ведаў на Беларусі. Задоўга да пачатку навуковых даследаванняў асобныя катэгорыі археалагічных помнікаў былі вядомы мясцоваму насельніцтву як элементы ландшафту. Найбольш прыкметныя з іх (пераважна курганы і гарадзішчы) маглі выкарыстоўвацца ў якасці арыенціраў на мясцовасці, аб чым ёсць звесткі ў пісьмовых крыніцах [40, с. 11]. Каменны крыж у якасці арыенціра згадваецца ў 1570 г. у акце межавання земляў панцырных баяр і сялян былой Полацкай эканоміі з маёнткамі князя Грыгорыя Агінскага [18, с. 496; 39, с. 209–211]. У 1569 г. зямлянін Багдан Пышніцкі перадаў віцебскаму мешчаніну Дзмітрыю Якаўлевічу Стырыку ў карыстанне «з’емлі і ляда... прилеглые пообпол сторонам дороги великое, которая идет з Витебска до Илемницы, от волости Волок от креста каменного, от могильников на левой стороне едучы з замку Витебского». Побач з могільнікам размяшчаліся і курганы-«валатоўкі» [39, с. 191]. Паколькі каменныя крыжы маглі маркіраваць не толькі пахаванне або могілкі, указанне на размяшчэнне крыжа побач з могільнікам і курганнай групай з’яўляецца каштоўным удакладненнем [13, с. 33–34; 32, с. 420–421].

У 1632 г. той жа каменны крыж у ваколіцах Віцебска фігуруе ў выраку Віцебскага гродскага суда: зямлянін Юрый Пынка сабраў каля дзясятка «слуг, подданных и помочников своих» і арганізаваў напад на суседзяў. Інцыдэнт адбыўся ва ўрочышчы «подле каменного хреста» [39, с. 214].

Насельніцтва Беларускага Падзвіння ўключала археалагічныя помнікі ў міфапаэтычную карціну свету ў якасці аб’ектаў сакральнай тапаграфіі – элементаў ландшафту, суаднесеныя у народных уяўленнях з катэгорыяй «іншасвету» і яго прадстаўнікамі ў міфалагічнай (асілак), этнічнай (літва, шведы) ці сацыяльнай (князь) праекцыі. Уласна навуковым даследаванням папярэднічала так званая народная археалогія – уласцівая традыцыйнай карціне свету сістэма ўяўленняў пра археалагічныя помнікі, а таксама звязаныя з імі скарбашукальніцкія практыкі [21, с. 48]. Прычынай спецыфічнага ўспрыняцця археалагічных помнікаў быў пануючы ў далісьмовым грамадстве фальклорны механізм за-

хавання і перадачы інфармацыі. Экстраардынарныя і крытычныя для вясковай грамады гістарычныя падзеі мемарыялізаваліся пры дапамозе элементаў ландшафту, якім надаваўся дадатковы сімвалічны статус. Маркёрамі маглі быць аб’екты прыроднага або антрапагеннага паходжання [30, с. 3; 32, с. 432–433, 436]. Супадзення сутнасці помніка з паданнямі, матэрыяльным увасабленнем якіх ён становіўся, не патрабавалася [26, с. 15–16]. Таму ўспаміны аб нядаўніх падзеях пераносіліся на помнікі значна больш ранняга паходжання [40, с. 16].

Перадумовамі для народнай інтэрпрэтацыі помніка былі яго старажытнасць, адсутнасць усведамляемай сувязі паміж помнікам і вясковай грамадой, прыкметнасць і нязвычайны, нетыповы выгляд. Старажытнасць па мерках традыцыйнага грамадства азначала час, даўнейшы за жыццё 3–4 пакаленняў, што складае каля стагоддзя. Такія помнікі ўспрымаліся як вынік дзейнасці «чужынцаў» у старадаўнія часы і захоўвалі фальклорную памяць пра гістарычныя падзеі [21, с. 48; 30, с. 3; 32, с. 452]. Так, пасля шматлікіх вайсковых падзей на Беларусі распаўсюдзіліся мікратапонімы кшталту «татарскіх», «шведскіх» і «французскіх» магіл. Падобныя назвы пераважна займелі курганы, а таксама гарадзішчы жалезнага веку [32, с. 432–433, 443–449].

Істотным як для выкарыстання археалагічнага помніка ў якасці арыенціра, так і для яго ўключэння ў лік аб’ектаў сакральнай тапаграфіі была прыкметнасць [30, с. 10]. Большасць познасярэдневяковых грунтовых пахаванняў не адпавядала гэтаму крытэрыю ў адрозненне ад візуальна добра заўважных курганноў і гарадзішчаў. Тым не менш у шэрагу выпадкаў характэрныя для курганноў найменні «Французскае кладбішча», «Аўстрыйскія магілы», «Татарскае кладбішча» мелі менавіта познасярэдневяковыя грунтовыя могілнікі [1, с. 128]. Напрыклад, могілнік XII–XIV стст. каля в. Ваўча Докшыцкага раёна насельніцтва называла Мангольскім, Турэцкім або Французскім кладбішчам [15, с. 237; 19, с. 293]. Могільнік XV–XVIII стст. каля в. Івесь Глыбоцкага раёна мясцовыя жыхары называлі Французскімі ці Аўстрыйскімі магіламі [43, с. 379]. Змешванне вобразаў чужынцаў тыповае для рэгіёнаў, што зведалі шматлікія войны [32, с. 449].

¹ Работа выканана ў межах тэмы Беларускага рэспубліканскага фонда фундаментальных даследаванняў «Семантыка традыцыйнага культурнага ландшафту Беларускага Падзвіння: эвалюцыя і трансфармацыя ў XX – пачатку XXI ст.», № дзяржрэгістрацыі 20181520 ад 21.08.2018 г.

Падобная сітуацыя назіраецца і на сумежных тэрыторыях. З Даленга-Хадакоўскі як аб распаўсюджаным меркаванні паведамляў, што жалнікі ў Наўгародскім, Ладажскім і некаторых іншых паветах Расіі звязваюць з літоўскімі нападамі і тлумачаць іх назву «жаласцю» да пахаваных [7, с. 206–207]. Уяўленні аб сувязі жалнікаў з літоўскімі або польскімі («ляшскімі») нападамі былі ўласцівы насельніцтву і іншых паведаў Наўгародскай зямлі: Старарускага і Валдайскага [5, с. 25; 17, с. 57, 66; 50, с. 24, 27–28]. Назвы «Яцвяжскія магільцы» ў дачыненні да жалнікаў ужываліся на польскіх землях у Беластоцкім павеце [37, с. 10].

Мікратапонім «Валатоўкі», які пераважна абазначае курганы, на тэрыторыі Беларускага Падзвіння таксама ўжываецца і ў дачыненні да познасярэдневяковых грунтовых могільнікаў [4, с. 99; 14, с. 68]. Л. У. Дучыц адзначыла, што побач з грунтовымі могільнікамі з назвай «Валатоўка» могуць прысутнічаць курганы, але не заўсёды. Даследчыцай выказана меркаванне аб узнікненні падобных мікратапонімаў у часы, калі побач з грунтовымі пахаваннямі сапраўды знаходзіліся знішчаныя потым курганы [12, с. 15]. Да аналагічнай высновы аб верагодным перанясенні назвы Валатоўка з курганнай групы, якая не захавалася, на пазнейшыя грунтовыя могільнікі прыйшоў М. В. Клімаў пры абследаванні ваколіц в. Горы Полацкага раёна. У гэтым кантэксце М. В. Клімаў пагадзіўся з высновамі Ф. П. Пакроўскага аб тоесных назвах курганных і старажытных грунтовых могільнікаў, зробленымі ў канцы XIX ст. на сумежнай з Беларускаім Падзвіннем тэрыторыі Ковенскай губерні [22, с. 53].

Для Беларускага Падзвіння, пераважна для яго левабярэжнай зоны, характэрна размяшчэнне познасярэдневяковых і нават дзеючых могілак побач з курганнымі групамі [32, с. 453]. Прыкладамі могуць служыць могільнікі каля вёсак Бірулі, Ваўча, Казлы, Маргавіца Докшыцкага, Дубраўка Гарадоцкага, Доўгае і Івесь Глыбоцкага, Жарнасекава Бешанковіцкага раёнаў і інш. [3, с. 218; 31, с. 73; 42, с. 131; 44, с. 357; 45, с. 122; 47, с. 154]. Пры гэтым курганы, якія знаходзіліся на вясковых могілках і ўключаны ў іх структуру, звычайна ўсведамляліся мясцовым насельніцтвам як пахаванні не «чужынцаў», а вельмі старажытных продкаў [31, с. 73; 32, с. 453].

На Беларускаім Падзвінні распаўсюджаны фальклорны сюжэт, у якім познасярэдневяковыя могільнікі атаясамліваюцца з месцамі масавага пахавання памерлых ад голаду і эпідэміі людзей. Так, жалнічныя пахаванні каля в. Перавоз Глыбоцкага раёна мясцовае насельніцтва называла Галодным могільнікам. Такая ж назва зафіксавана для абазначэння могільніка каля в. Чарніца Лепельскага раёна [15, с. 237]. Назвы «Галодны могільнік» і «Галоднік» у дачыненні да познасярэдневяковых могільнікаў

адзначаны ў шэрагу выпадкаў на тэрыторыі Докшыцкага, Лепельскага, Глыбоцкага, Вілейскага і сумежных раёнаў [15, с. 237]. Мікратапонімы кшталту «Галодны могільнік» характэрны для Беларускага Падзвіння і не ўжываюцца для абазначэння жалнічных пахаванняў Панямоння [20, с. 30–31]. Па меркаванні Л. У. Дучыц, узнікненне такіх найменняў звязана з голадам, эпідэміямі і спусташэннямі ў часы Лівонскай вайны [15, с. 15].

Паказальна, што ў традыцыйнай карціне свету беларусаў Падзвіння людзі, пахаваныя на «Галодных могілках», атаясамліваюцца з папярэдняй, «дагістарычнай», дахрысціянскай эпохай і адрозніваюцца ад уласна продкаў, «дзядоў», што знайшлі супакой на вясковым пагосце. Як паказваюць палявыя назіранні, пахаванні сучаснага тыпу на «Галодных могілках» адсутнічаюць. З другога боку, наяўнасць архаічных каменных крыжоў і легендарная гісторыя пра раптоўную (эпідэмія) смерць ранейшых людзей рабіла «Галодныя могілкі» сакральна вылучаным локусам у структуры лакальнага культурнага ландшафту: «*Я хадзіла з бабулей у грыбы, бабуля мне раскавала і Богу так малілася каля камянёў у лесе. І яна мне раскавала, што гэты Галодныя магільнікі, людзі з голаду ўміралі. Бабуля малілася Богу. Казала, што гэты нехрышчоныя душы. І вот яна іх тады перыхрэшчывала. І казалі на польску: "Пан – нех бэндзе Ян, Паня – нех бэндзе Яня"*»¹.

У фальклорнай характарыстыцы «Галодных могілак» асабліва падкрэсліваецца іх сутнаснае адрозненне ад пахаванняў уласных продкаў, што памерлі «свай» смерцю. Тыя, хто пахаваны ў «галодных могілах», паводле народных уяўленняў, сталі масавай ахвярай аднамомантнай трагічнай падзеі (пашасць, голад). «*У нас такое кладбішча старае, гара. Вот тут сопка такая. Дык гэты Галодны магільнік. Ад голаду (паміралі). Дык не ўпраўляліся і проста так слямі лажылі*»².

У якасці прычыны раптоўнай і трагічнай гібелі ранейшых людзей можа ўказвацца даўняя (шведская, французская) вайна. «*А да, галодны магільнік, так на ім цяпер дарогу правялі. Вот як ісці праз дзярэўню, а тады дарогай да лесу і там магільнік. Там яшчэ такі вялікі камень ляжыць... (А чаму «Галодны магільнік»?) Гэта можа як шведы ці Напалеон ішоў. Была галадоўка і людзі ад голаду ўміралі, вот і назвалі так*»³.

Насельніцтва Беларускага Падзвіння сутыкала-ся з познасярэдневяковымі пахавальнымі помнікамі

¹ Фальклорны архіў ПДУ (далей – ФАПДУ): Зап. У. Лобач у 2001 г. ад Бурэц Люцыі Адольфаўны, 1937 г. н. у в. Латышы Глыбоцкага раёна.

² ФАПДУ: Зап. У. Лобач у 2001 г. ад Марцінкевіча Пятра Сяргеевіча, 1921 г. н. у в. Вострава Глыбоцкага раёна.

³ ФАПДУ: Зап. У. Лобач у 2001 г. ад Рудака Міхаіла Міхайлавіча, 1925 г. н. у в. Вострава Глыбоцкага раёна.

не толькі ў сувязі з мемарыялізацыяй пэўных падзей, але і пры парушэнні пахаванняў. Археалагічныя сведчанні гэтага выяўлены на шэрагу сельскіх могільнікаў і гарадскіх некропаляў вывучаемага перыяду. Выпадковыя парушэнні пахаванняў мелі месца пры інтэнсіўным выкарыстанні могільнікаў і/або на старых, але дзеючых могільках.

Напрыклад, на могільніку XIV–XV стст. каля в. Новы Болецк Гарадоцкага раёна В. М. Ляўко зафіксавала шматлікія чалавечыя косткі, якія знаходзіліся пад каменнымі выбрукоўкамі. Касцяныя парэшткі былі перамяшаны і не суадносіліся з надмагіллямі, што ўказвае на інтэнсіўнае выкарыстанне могілька на працягу дастаткова кароткага тэрміна [1, с. 136]. Парушэнне больш ранніх пахаванняў пазнейшымі адзначана В. У. Чараўко на могільніку XVII–XVIII стст. каля в. Дубраўка Гарадоцкага раёна. Пры гэтым пахаванні размяшчаліся ў двух гарызонтах, што больш характэрна для гарадскіх некропаляў [47, с. 157–160].

Пашкоджанне пахаванняў перакопамі і прысутнасць у культурным слоі асобных костак, што не суадносіліся з пахаваннямі, зафіксавана аўтарам на могільніку XVI–XVIII стст. каля в. Жарнасекава Бешанковіцкага раёна [45, с. 122]. Фрагментаванасць і парушанасць анатамічнага парадку касцей характарызуе шэраг пахаванняў на могільніку XVII ст. каля в. Ілава Шумілінскага раёна, даследаваных П. С. Курловіч і В. У. Чараўко [25, с. 168; 49, с. 176, 182]. Моцнае разбурэнне культурнага слоя перакопамі ад больш позніх магільных ям, парушэнне анатамічнага парадку касцей у шкілетах, шматлікія асобныя косткі і іх фрагменты адзначаны В. У. Чараўко на могільніку XVI–XIX стст. каля в. Міхалінава Ліёзненскага раёна [48, с. 183].

На могільніку XVI–XVIII стст. каля в. Клешчыно Бешанковіцкага раёна ва ўжо існуючыя магілы ажыццяўляліся дзіцячыя падпахаванні [46, с. 88–89]. Падобная з’ява адзначана і на могільніках каля вёсак Жарнасекава і Дубраўка [45, с. 123–125, 127]. На могільніку каля в. Дубраўка каменныя надмагіллі добра суадносяцца менавіта з пахаваннямі ніжняга гарызонта. Верагодна, каменныя канструкцыі свядома разбіраліся для ажыццяўлення новых пахаванняў над ужо існуючымі, а затым аднаўляліся ў набліжаным да першапачатковага выглядзе [47, с. 160]. Прыведзеныя прыклады ўказваюць на тое, што ўскрыццё больш ранніх пахаванняў магло адбывацца не толькі выпадкова, але і мэтанакіравана, і сведчаць аб пахавальных традыцыях сельскага насельніцтва Беларускага Падзвіння.

Парушэнні больш ранніх пахаванняў у вялікай колькасці зафіксаваны на гарадскіх некропалях. Пашкоджаныя пахаванні XII–XVI стст. адкрыў у час архітэктурна-археалагічнага вывучэння царквы на стрэлцы Ніжняга замка ў Полацку П. А. Ра-

папорт [9, с. 111; 35, с. 27]. Пры раскопках на могільніку каля згаданага храма Д. У. Дук і А. Л. Коц адзначылі парушэнне больш ранніх пахаванняў пазнейшымі і наяўнасць у культурным слоі шматлікіх асобных костак. Ускрытыя даследчыкамі пахаванні датаваны XIII–XVIII стст. [11, с. 178–179, 181].

Перамяшаныя косткі былі выяўлены Л. Д. Побалем падчас шурфоўкі на могільках на Востраве ў Полацку [34, с. 10–11]. Пераадкладзеныя шкілетныя парэшткі зафіксаваны Д. У. Дукам і І. У. Магалінскім на могільках XVI–XVII стст. на полацкім Запалоцкім пасадзе [9, с. 113; 16, с. 15]. На некропалі XVII–XVIII стст. на полацкім гарадзішчы каля трэці (не менш за 9 з 29) ускрытых Д. У. Дукам магіл аказаліся пашкоджанымі ямамі больш позніх пахаванняў [10, с. 62–70].

Пахаванні на гарадскіх могільніках пераважна размешчаны шчыльна, у некалькі ярусаў, перакрываючы адно другое. Напрыклад, на могільніку на месцы полацкага гарадзішча М. В. Клімавым было ўскрыта 12 поўнасюці часткова захаваных пахаванняў на плошчы 8 м², што дае шчыльнасць у 1,5 пахавання на 1 м² [23, с. 29]. Таму выпадкі парушэння ранейшых пахаванняў пры капанні магіл на старых могільках не з’яўляліся рэдкасцю.

Пашкоджанне пазнасярэднёвюковых помнікаў магло адбывацца і ў выніку будаўнічых работ. Падобны прыклад зафіксаваны М. В. Клімавым на Лучанскім могільніку II Полацкага раёна, што ўзнік на мяжы XII і XIII ст. ці у першай палове XIII ст., а перапыніў існаванне раней за канец XIV ст. [24, с. 123]. У XV – першай палове XVI ст. на месцы могілька узнікла феадальная сядзіба, прычым яе будаўнікі не ведалі пра могільнік і ўзвялі пабудовы на ім, часткова парушыўшы каменныя надмагіллі [24, с. 121].

Вайсковыя канфлікты XVI–XVIII стст. прыводзілі да маштабных разбурэнняў, змены тапаграфічнай структуры гарадоў, спусташэння сельскай ваколіцы, істотнага скарачэння гарадскога і сельскага насельніцтва. Так, пасля вайны 1654–1667 гг. у Полацку засталася 7,0 % ад даваеннага насельніцтва, у Віцебску – 6,0 % [36, с. 130]. У выніку дзеючыя могількі не проста станавіліся закінутымі, як у выпадку з могільнікам Лучна II, а магла быць наогул страчана памяць аб іх існаванні. У гарадах з іх абмежаванай прасторай тэрыторыя закінутых могількаў праз нейкі час трапляла пад забудову. Напрыклад, пасля вайны 1654–1667 гг. праваслаўныя (потым уніяцкія) могількі каля царквы Ражаства Хрыстовага ў Полацку былі закінуты. На іх месцы некаторы час быў пустыр, заняты пад сад або агарод [38, с. 19, 24]. Як паказалі праведзеныя Д. У. Дукам і А. А. Салаўёвым раскопкі, шурфоўкі і нагляды за будаўнічымі работамі, у канцы XVII ст. у ходзе аднаўлення езуіцкага калегіума могількі былі часткова забудаваны драўля-

нымі дамамі на падклеях, у выніку чаго значная частка пахаванняў была парушана. У XVIII ст. адбывалася актыўнае будаўніцтва мураваных карпусоў, што прывяло да чарговага парушэння пахаванняў [8, с. 148; 38, с. 19]. Будаўнічая актыўнасць на месцы могілак можа тлумачыцца стратай планаў забудовы калегіума ў ходзе вайны [38, с. 19].

Перыяд XVI–XVIII стст. адзначаны інтэнсіўнасцю рэлігійнага жыцця ў Вялікім Княстве Літоўскім, выкліканай Рэфармацыяй, контррэфармацыяй, Брэсцкай царкоўнай уніяй 1596 г., узнікненнем уніяцкай царквы і брацкім рухам. Змены канфесійнай сітуацыі ўвасобіліся ў культавым будаўніцтве. З канца XVI ст. актывізаваліся зямельныя наданні манаскім ордэнам і будаўніцтва каталіцкіх манастыроў [27, с. 7]. Частка праваслаўных храмаў перайшла да ўніяцкай царквы. У XVII ст. і асабліва ў XVIII ст. у Вялікім Княстве Літоўскім замест драўляных царкваў актыўна будаваліся мураваныя храмы, нашмат большыя па плошчы. Пры гэтым пахаванні на прыходскіх і манастырскіх могілках непазбежна траплялі ў зону будаўніцтва і разбураліся. Пахаванні ў саміх храмах часта парушаліся пры перабудовах і рамонтах памяшканняў [6, с. 159; 28, с. 172; 29, с. 218].

У ходзе раскопак на тэрыторыі замка ў г. п. Гарадок В. М. Ляўко выявіла частковае разбуранне аднаго з пахаванняў пры ўзвядзенні сцяны мураванай царквы XVII ст. Па меркаванні даследчыцы, разбуранае пахаванне адносілася да могілак канца XV – XVI ст. [1, с. 132–133; 28, с. 173–174]. У XVIII ст. у Віцебску на месцы ранейшай драўлянай царквы Уваскрасення (Рынкавай) быў узведзены каменны ўніяцкі храм. Ён будаваўся на месцы старых (праваслаўных і ўніяцкіх) могілак. І. А. Цішкіным было ўстаноўлена, што рэшткі пахаванняў, парушаных будаўнікамі, былі сабраны і перапахаваны ў спецыяльнай нішы, зробленай у цэнтры падмурка апсіды [28, с. 176; 29, с. 210, 220; 41, с. 55]. Ажыццёўлены В. М. Ляўко археалагічны нагляд дазволіў казаць аб тым, што могілкі былі часткова засыпаны пяском і глінай для нівеліроўкі пляцоўкі пад будаўніцтва [28, с. 176–177; 29, с. 220–221].

Пры архітэктурна-археалагічных даследаваннях на тэрыторыі Полацкага езуіцкага калегіума А. А. Салаўёвым былі знойдзены падмуркі мяркуемага езуіцкага касцёла святога Казіміра, пабудаванага каля сярэдзіны XVII ст. на праваслаўных (потым уніяцкіх) могілках. Падмуркі перакрылі пахаванні XVI ст. і пашкодзілі як мінімум адно з іх [8, с. 148; 9, с. 114; 38, с. 21–23]. У ходзе архітэктурна-археалагічных даследаванняў І. А. Цішкіна і В. М. Ляўко на месцы саляных складоў канца XVIII ст. у Віцебску былі выяўлены рэшткі царквы Срэчэння Хрыстовага і могілак каля яе; многія пахаванні канца XVI – XVIII ст. аказаліся пашкоджанымі пры будаўніцтве складоў [1, с. 134–135; 28, с. 175; 29, с. 218–219].

ны пры будаўніцтве складоў [1, с. 134–135; 28, с. 175; 29, с. 218–219].

Парушэнне грунтовых могільнікаў магло адбывацца пры земляных і сельскагаспадарчых работах [22, с. 52–53]. На другую палову XIX – пачатак XX ст. асабліваю актуальнасць набыла праблема малазямелля, што пацягнула за сабой распашку і ўвядзенне ў сельскагаспадарчы зварот плошчаў, занятых курганамі і гарадзішчамі [33, с. 11]. У XIX ст. у полі каля мястэчка Лукомль Сенненскага павета (зараз в. Лукомль Чашніцкага раёна) сяляне знайшлі і перавезлі да царквы вялікі каменны крыж, што мог застацца ад старых закінутых могілак, памяць аб якіх не захавалася [13, с. 37; 39, с. 218]. Прыклады распашкі сялянамі плошчаў, перад гэтым занятых грунтовымі могільнікамі з каменнымі канструкцыямі, былі зафіксаваны ў сумежнай Наўгародскай зямлі [5, с. 2]. Выкарыстанне сялянамі буйных камянёў з надмагільных канструкцый для ўласных будаўніча-гаспадарчых патрэб адзначана ў Мазовіі і на Падляшшы [37, с. 10].

Як нехарактэрную для рэгіёна, выключную і адзінкавую з’яву варта расцэнваць свядомае і дэманстратыўнае парушэнне пахаванняў у Полацку ў 1622 г., інфармацыя аб якім утрымліваецца ў скарзе на Варшаўскім сейме ў наступным годзе. Шляхта паведамляла, што архіепіскап Іасафат Кунцэвіч загадаў выкапаць цэлы толькі што пахаваных нябожчыкаў [2, с. 393, 401]. Інцыдэнт відавочна з’яўляўся эпізодам жорсткага супрацьстаяння ўніяцкага архіепіскапа з мясцовым праваслаўным насельніцтвам.

Такім чынам, уласна вывучэнню пахавальных помнікаў XIV–XVIII стст. Беларускага Падзвіння папярэднічала іх «народная археалогія» – спецыфічная інтэрпрэтацыя мясцовым насельніцтвам. У дапісьмовым грамадстве некаторыя познасярэдневяковыя пахавальныя помнікі сталі аб’ектамі сакральнай тапаграфіі і матэрыяльным увасабленнем фальклорнай памяці аб ваенных падзеях. Найменні кштату «Французскае кладбішча», «Аўстрыйскія магілы», «Татарскае кладбішча», «Валатоўка», што пераважна абазначаюць курганы і гарадзішчы, выкарыстоўваліся і для называння познасярэдневяковых грунтовых могільнікаў (Глыбоцкі, Докшыцкі, Полацкі раёны). Магчыма перанясенне падобных мікратапонімаў з курганных груп на суседнія грунты пахаванні. На карысць гэтага сведчыць характэрнае для Беларускага Падзвіння, асабліва для яго левабярэжнай зоны, размяшчэнне познасярэдневяковых грунтовых могілак побач з курганнымі групамі. Перспектыўным з’яўляецца міждысцыплінарнае вывучэнне познасярэдневяковых пахавальных помнікаў рэгіёна з выкарыстаннем даных археалогіі, фізічнай антрапалогіі, этнаграфіі, пісьмовых крыніц.

Насельніцтва Беларускага Падзвіння сутыкалася з познасярэдняковымі пахавальнымі помнікамі і пры парушэнні пахаванняў. Археалагічныя сведчання гэтаму выяўлены на шэрагу сельскіх могільнікаў (Новы Болецк, Дубраўка, Клешыно, Жарнасекава, Лава, Міхалінава) і гарадскіх некропаляў (Віцебск, Гарадок, Полацк) вывучаемага перыяду. Выпадковыя парушэнні пахаванняў мелі месца пры інтэнсіўным выкарыстанні могільнікаў і/або

на старых, але дзеючых могільках (Віцебск, Полацк, Новы Болецк). На могільніках каля вёсак Клешыно, Жарнасекава, Дубраўка ўскрыццё больш ранніх пахаванняў адбывалася мэтанакіравана для падпахаванняў. Пашкоджанне пахаванняў здаралася ў час будаўніцтва (Віцебск, Гарадок, Полацк, Лучна II). У шэрагу выпадкаў парушэнне пахаванняў адбывалася з прычыны страты памяці аб іх існаванні (Лучна II, Віцебск, Полацк).

Літаратура і крыніцы

1. Археалогія Беларусі : у 4 т. – Мінск : Беларуская навука, 1997–2001. – Т. 4 : Помнікі XIV–XVIII стст. / В. М. Ляўко [і інш.] ; пад рэд. В. М. Ляўко [і інш.]. – 2001. – 597 с. : іл.
2. Белоруссия в эпоху феодализма : сб. материалов и документов : в 3 т. – Минск : Издательство АН БССР, 1959. – Т. 1 : С древнейших времен до середины XVII в. – 516 с.
3. Вайцяховіч, А. В. Асаблівасці пахавальнага абрада курганнага могільніка Бірулі (Парэчча) Докшыцкага раёна Віцебскай вобл. / А. В. Вайцяховіч // МАБ : зб. навук. арт. – Мінск, 2008. – Вып. 15 : Археалогія эпохі сярэднявечча (да 80-годдзя з дня нараджэння Г. В. Штыхава). – С. 218–235.
4. Валатоўкі // Этнаграфія Беларусі : энцыкл. / рэдкал. : І. П. Шамякін [і інш.]. – Мінск : БелСЭ, 1989. – С. 99.
5. Волкенштейн, А. П. Несколько слов об антропологии жальников Валдайского уезда / А. П. Волкенштейн // Труды II Археологического съезда в Санкт-Петербурге. – СПб. : Типография Императорской Академии наук, 1881. – Вып. 2. – С. 1–56.
6. Гісторыя Беларусі : у 6 т. / Ю. Бохан [і інш.] ; рэдкал. : М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Экаперспектыва, 2004. – Т. 3 : Беларусь у часы Рэчы Паспалітай (XVII–XVIII стст.). – 344 с. : іл.
7. Далэнга-Хадакоўскі, З. Выбранае / З. Далэнга-Хадакоўскі. – Мінск : Кнігазбор, 2007. – 448 с. : іл.
8. Дук, Д. В. Археологические следы средневековых кладбищ на территории Полоцка / Д. В. Дук // Полоцк: Полоцк и Полоцкое княжество (земля) в IX–XIII вв., летопись древних слов, Полоцк и его округа в XIV–XVIII вв., ремесло, денежное обращение и торговые связи Полоцка в средневековье (по данным археологии, нумизматики и письменных источников), культура и просвещение в средневековом Полоцке / О. Н. Левко [и др.] ; редкол. : А. А. Коваленя (гл. ред.) ; науч. ред. О. Н. Левко. – Минск : Беларуская навука, 2012. – С. 133–150.
9. Дук, Д. У. Полацк і палачане (IX–XVIII стст.) / Д. У. Дук. – Наваполацк : ПДУ, 2010. – 180 с.
10. Дук, Д. У. Могількі полацкага гарадзішча (па выніках археалагічных раскопак у 2007 г.) / Д. У. Дук, В. А. Емяльянчык // МАБ : зб. навук. арт. – Мінск, 2011. – Вып. 21 : Вывучэнне археалагічных помнікаў на тэрыторыі Полацкай зямлі (да 1150-годдзя Полацка). – С. 61–73.
11. Дук, Д. У. Могількі на стрэлцы Ніжняга замка ў Полацку / Д. У. Дук, В. А. Емяльянчык, А. Л. Коц // МАБ : зб. навук. арт. – Мінск, 2018. – Вып. 29 : Даследаванні пахавальных і пасяленчых помнікаў эпохі сярэднявекі і Новага часу на тэрыторыі Беларусі і суседніх краін. – С. 171–182.
12. Дучыц, Л. У. Археалагічныя помнікі ў назвах, вераваннях і паданнях беларусаў / Л. У. Дучыц. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 59 с. : іл.
13. Дучыц, Л. Каменныя крыжы / Л. Дучыц // 3 глыбі вякоў. Наш край : гіст.-культурал. зб. / уклад. В. У. Шаблюк ; навук. рэд. А. К. Краўчэвіч. – 2-е выд. – Мінск : Беларуская навука, 2002. – Вып. 2 – С. 31–47.
14. Дучыц, Л. Валатоўкі / Л. Дучыц // Міфалогія беларусаў : энцыкл. слоўнік / склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка ; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск : Беларусь, 2011. – С. 68.
15. Дучыц, Л. У. Сакральная геаграфія Беларусі / Л. У. Дучыц, І. Я. Клімковіч. – Мінск : Літаратура і мастацтва, 2011. – 384 с. : іл.
16. Емельянчик, О. А. Новые материалы к антропологическому изучению населения Полоцка XVII–XVIII вв. / О. А. Емельянчик // Беларуская Падзвінне: вопыт, метады і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў : зб. навук. прац Міжнар. навук.-практ. канф., Полацк, 21–23 крас. 2011 г. : у 2 ч. / пад агул. рэд. Д. У. Дука, У. А. Лобача. – Наваполацк : ПДУ, 2011. – Ч. 1. – С. 14–21.
17. Ивановский, Л. К. Материалы для изучения курганов и жальников юго-запада Новгородской губернии / Л. К. Ивановский // Труды II Археологического съезда в Санкт-Петербурге. – СПб. : Типография Императорской Академии наук, 1881. – Вып. 2. – С. 57–67.
18. Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилёвской. – Витебск : В Типолитографии Г. А. Малкина, 1891. – Вып. 22. – X с. + 500 с. + XXXV с.
19. Квятковская, А. В. Ятвяжские могильники Беларуси (конец XI – XVII в.). / А. В. Квятковская. – Вильнюс : Diemedžio, 1998. – 327 с. : ил.
20. Квяткоўская, А. В. Даследаванне каменных магіл каля в. Ваўча Докшыцкага і в. Перавоз Глыбоцкага раёнаў / А. В. Квяткоўская // Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі : навук. канф., прысвеч. 1130-годдзю Полацка : тэз. дакл. – Полацк, 1992. – С. 30–32.
21. Клейн, Л. С. История археологической мысли : в 2 т. / Л. С. Клейн. – СПб. : Издательство Санкт-Петербургского университета, 2011. – Т. 1. – 688 с. : ил.

22. Клімаў, М. В. Е. Р. Раманаў і праблема грунтовых могільнікаў Беларускага Падзвіння / М. В. Клімаў // «Открыть миру душу белоруса...»: зб. матэрыялаў Міжнар. навук.-практ. канф., прысвеч. 150-годдзю з дня нарадж. Е. Р. Раманава, 25–26 кастр. 2005 г. / рэдкал.: А. Р. Яшчанка [і інш.]. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2005. – С. 51–54.
23. Клімаў, М. В. Археалагічныя даследаванні гарадзішча і Вялікага пасада Полацка ў 2009 г. / М. В. Клімаў // Середнёвечны міста Поліся : тези доповідей Міжнар. наук. археолог. конф. – Кіів ; Олевськ, 2011. – С. 29–31.
24. Клімаў, М. В. Лучанскія грунтова могільнік II : пытанні археалагічнай інтэрпрэтацыі / М. В. Клімаў // Віцебскія старажытнасці : матэрыялы навук. канф. / рэдкал. : Г. У. Савіцкі [і інш.]. – Мінск : Нацыянальная бібліятэка, 2013. – С. 121–125.
25. Курлович, П. С. Курган у деревни Илово Шумилинского района (итоги археологических и антропологических исследований 2016 г.) / П. С. Курлович, Н. Н. Помазанов // Беларусь праз прызму рэгіянальнай гісторыі: Шумілінскі край : зб. навук. арт. / навук. рэд. В. М. Ляўко ; рэдкал.: В. В. Даніловіч [і інш.]. – Мінск : Беларуская навука, 2018. – С. 167–173.
26. Лебедев, Г. С. История отечественной археологии. 1700–1971 гг. / Г. С. Лебедев. – СПб. : Издательство Санкт-Петербургского университета, 1992. – 464 с.
27. Левко, О. Н. Культовые памятники Орши конца XVI – XVIII в.: историко-археологическое исследование / О. Н. Левко. – Орша : Оршанская типография, 1996. – 52 с.
28. Левко, О. Н. Средневековые территориально-административные центры северо-восточной Беларуси: формирование и развитие / О. Н. Левко. – Минск : Беларуская навука, 2004. – 280 с. : ил.
29. Левко, О. Н. Витебск / О. Н. Левко. – Минск : Беларуская навука, 2010. – 335 с. : ил.
30. Лобач, У. А. Курганы і гарадзішчы ў міфапаэтычнай карціне свету беларусаў / У. А. Лобач // Вестник Полоцкого государственного университета. Сер. А, Гуманитарные науки. – 2007. – № 7. – С. 2–11.
31. Лобач, У. А. Сімвалічны статус і рытуальныя функцыі могілак у беларускай народнай культуры вярхоўяў Бярэзіны і Віліі XX – пачатку XXI стагоддзя / У. А. Лобач // Вестник Полоцкого государственного университета. Сер. А, Гуманитарные науки. – 2008. – № 1. – С. 71–82.
32. Лобач, У. А. Міф. Прастора. Чалавек: традыцыйны культурны ландшафт беларусаў у семіятычнай перспектыве / У. А. Лобач. – Мінск : Тэхналогія, 2013. – 510 с.
33. Лобач, У. А. Курганы, гарадзішчы, скарбы: «вясковая археалогія» на тэрыторыі Віцебшчыны ў XIX–XX стст. / У. А. Лобач // Беларускі фальклор : матэрыялы і даследаванні : зб. навук. прац. – Мінск : Беларуская навука, 2017. – Вып. 4. – С. 10–39.
34. Поболь, Л. Д. Отчет об обследовании археологических памятников в г. Полоцке в 1959 г. / Л. Д. Поболь // ААНД ДНУ «Інстытут гісторыі» НАН Беларусі. – Спр. № 112.
35. Раппопорт, П. А. Отчет о работе архитектурно-археологической экспедиции в 1977 г. / П. А. Раппопорт / ФАНД ЦНА НАН Беларусі. – Спр. № 527.
36. Сагановіч, Г. Невядомая вайна: 1654–1667 / Г. Сагановіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1995. – 144 с. : іл.
37. Седов, В. В. Жальнікі / В. В. Седов // РА. – 2000. – № 1. – С. 7–22.
38. Соловьёв, А. А. Полоцкий иезуитский коллегиум в ретроспективе (1581–1914): архитектурно-археологический очерк / А. А. Соловьёв. – Полоцк : Полоцкое книжное издательство, 2012. – 97 с. : ил.
39. Труды Виленского отделения Московского предварительного комитета по устройству в Вильне IX Археологического съезда. – Вильна : Типография А. Г. Сыркина, 1893. – XI с. + 170 с. + XVIII с. + 371 с. + 104 с.
40. Формозов, А. А. Очерки по истории русской археологии / А. А. Формозов. – М. : Издательство Академии наук СССР, 1961. – 128 с.
41. Цішкін, І. Храм на Рынку ў Віцебску / І. Цішкін // Віцебскі сшытак. – 1996. – № 2. – С. 54–56.
42. Чараўко, В. У. Археалагічныя разведкі на грунтовым могільніку каля в. Доўгае Глыбоцкага раёна ў 2010 г. / В. У. Чараўко // Беларускае Падзвінне: вопыт, метадыка і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў : зб. навук. прац Міжнар. навук.-практ. канф., Полацк, 21–23 крас. 2011 г. : у 2 ч. / пад агул. рэд. Д. У. Дука, У. А. Лобача. – Наваполацк : ПДУ, 2011. – Ч. 1. – С. 130–134.
43. Чараўко, В. У. Археалагічныя разведкі на грунтовым могільніку каля в. Івесь Глыбоцкага раёна ў 2010 годзе / В. У. Чараўко // МАБ : зб. навук. арт. – 2012. – Вып. 23 : Археалагічныя даследаванні на тэрыторыі Беларусі ў 2009–2010 гадах. – С. 379–383.
44. Чараўко, В. У. Праблема датавання познесярэднявечных грунтовых пахаванняў на курганна-жальнічным могільніку каля в. Бірулі Докшыцкага раёна (па матэрыялах даследаванняў 2011 г.) / В. У. Чараўко // Полацкі музейны штогоднік : зб. навук. арт. за 2011 г. / уклад. Т. А. Джумантаева, І. П. Воднева, С. В. Нікалаева. – Полацк : НППГКМЗ, 2012. – С. 356–362.
45. Чараўко, В. У. Археалагічныя раскопкі на могільніку каля в. Жарнасекава Бешанковіцкага раёна Віцебскай вобласці ў 2013 г. / В. У. Чараўко // История и культура на стыке эпох и цивилизаций: историко-культурное наследие как ресурс и результат развития общества : материалы Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 250-летию М. К. Огинского, Минск, 25–26 сент. 2015 г. – Минск : Белнаучкнига, 2015. – С. 122–127.
46. Чараўко, В. У. Археалагічнае вывучэнне грунтовых пахаванняў XVI–XVIII стагоддзяў на могільніку каля в. Клешчыно Бешанковіцкага раёна ў 2013 годзе / В. У. Чараўко // Вестник Полоцкого государственного университета. Сер. А, Гуманитарные науки. – 2015. – № 9. – С. 84–89.
47. Черевко, В. В. Археологические исследования на могильнике возле д. Дубровка Городокского района в 2014 г. / В. В. Черевко // Вестник Полоцкого государственного университета. Сер. А, Гуманитарные науки. – 2016. – № 1. – С. 153–161.

48. Черевко, В. В. Внемогильный инвентарь позднесредневековых погребений могильника Михалиново Лиозненского района и его информативность / В. В. Черевко // Проблемы истории и культуры пограничья: гуманитарное знание и вызовы времени : материалы Междунар. науч. конф., посвящ. 200-летию И. Е. Храповицкого, Верхнедвинск. 16 июня 2017 г. – Минск : Белнаучкнига, 2017. – С. 183–186.

49. Черевко, В. В. Погребально-поминальная обрядность позднесредневекового могильника у деревни Илово (по материалам исследований 2017 г.) / В. В. Черевко // Беларусь праз прызму рэгіянальнай гісторыі : Шумілінскі край : зб. навук. арт. / навук. рэд. В. М. Ляўко ; рэдкал.: В. В. Даніловіч [і інш.]. – Мінск : Беларуская навука, 2018. – С. 174–187.

50. Штырков, С. А. Предания об иноземном нашествии: крестьянский нарратив и мифология ландшафта (на материалах Северо-Восточной Новгородчины) / С. А. Штырков. – СПб. : Наука, 2012. – 228 с.

Резюме

В. В. Черевко

«Народная археология» и донаучные представления о погребальных памятниках Белорусского Подвинья XIV–XVIII веков

Изучению погребальных памятников Белорусского Подвинья XIV–XVIII вв. предшествовала их «народная археология» – специфическая интерпретация местным населением. В традиционном обществе некоторые позднесредневековые погребальные памятники стали объектами сакральной топографии и материальным воплощением фольклорной памяти о военных событиях. Названия «Французское кладбище», «Татарское кладбище», «Волотовки», которые преимущественно обозначают курганы и городища, использовались и для именованья позднесредневековых грунтовых могильников (Глубокский, Докшицкий, Полоцкий, Шумилинский районы).

Население Белорусского Подвинья сталкивалось с позднесредневековыми погребальными памятниками и при нарушении погребений. Археологические свидетельства этому выявлены на ряде сельских могильников и городских некрополей изучаемого периода. Случайные нарушения погребений происходили при интенсивном использовании могильников и/или на старых, но действующих кладбищах. На могильниках возле деревень Клешино, Жерносеково, Дубровка вскрытие более ранних погребений осуществлялось целенаправленно для подзахоронений. Повреждение погребений происходило во время строительства. В ряде случаев нарушение погребений происходило из-за утраты памяти о них.

Summary

V. Charauko

"Folk archeology" and pre-scientific ideas about the funerary monuments of the Belarusian Dvina region of the 14th–18th centuries

The scientific study of the funerary monuments of the Belarusian Dvina region of the 14th–18th centuries was preceded by its "folk archeology" – a specific interpretation by the local population. In the traditional society, some late medieval funerary monuments became objects of sacred topography and the material embodiment of the folklore memory of military events. Names like "French cemetery", "Tatar cemetery", "Volotovka", which are mainly designated mounds and hillforts, were also used to name the late medieval burial fields (Glubokoe, Dokshitsy, Polotsk, Shumilino districts).

The population of the Belarusian Dvina region encountered late medieval funerary monuments and in damage of burials. Archaeological evidence of this has been found on a number of rural burial fields and urban necropolises of the period studied. Accidental burial damages occurred with the intensive use of burial fields and/or in old, but active cemeteries. On the burial fields near the villages of Kleschino, Zhernosekovo, Dubrovka, the opening of earlier burials was carried out purposefully for the additional burials. Damage to the burials occurred during the construction. In some cases, the damage of burials was due to loss of memory about them.

Паступіў 25.11.2019 г.

МАТЭРЫЯЛЫ ПА АРХЕАЛОГІІ БЕЛАРУСІ

MATERIALS ON THE ARCHAEOLOGY OF BELARUS

Зборнік навуковых артыкулаў
Заснаваны ў 1957 годзе

Выпуск 31

**Даследаванне беларускіх старажытнасцей
(да 80-годдзя з дня нараджэння
Алены Генадзьеўны Калечыц)**

**Research of Belarusian antiquities
(to the 80th anniversary of the birth
of Alena Kalechyc)**

У чарговым выданні Інстытута гісторыі НАН Беларусі прадстаўлены навуковыя артыкулы па праблемах metodyki даследаванняў, вывучэння асобных помнікаў розных эпох, а таксама матэрыялы і звесткі аб палявых працах на археалагічных аб'ектах Беларусі.

Зборнік навуковых прац разлічаны на археолагаў, гісторыкаў, краязнаўцаў, музейных работнікаў, настаўнікаў і ўсіх тых, хто любіць старажытную гісторыю, цікавіцца матэрыяльнай і духоўнай культурай нашых далёкіх продкаў.

У к л а д а л ь н і к і:

В. М. Ляўко, доктар гістарычных навук, прафесар;
С. С. Юрэцкі, кандыдат гістарычных навук

Р э д а к ц ы й н а я к а л е г і я:

В. М. Ляўко, доктар гістарычных навук, прафесар (галоўны рэдактар);
В. І. Кошман, кандыдат гістарычных навук, дацэнт (намеснік галоўнага рэдактара);
В. Л. Лакіза, кандыдат гістарычных навук, дацэнт (намеснік галоўнага рэдактара);
А. В. Вайцяховіч, кандыдат гістарычных навук (адказны сакратар);
М. М. Чарняўскі, кандыдат гістарычных навук (адказны сакратар);
Д. У. Дук, доктар гістарычных навук, прафесар;
А. А. Егарэйчанка, доктар гістарычных навук, прафесар;
А. Г. Калечыц, доктар гістарычных навук, прафесар;
А. М. Кушнярэвіч, доктар мастацтвазнаўства, прафесар;
І. А. Марзалюк, доктар гістарычных навук, прафесар, член-карэспандэнт НАН Беларусі;
А. А. Мяцельскі, доктар гістарычных навук;
С. А. Піваварчык, доктар гістарычных навук, дацэнт;
А. Г. Сітдзікаў, доктар гістарычных навук, член-карэспандэнт АН Рэспублікі Татарстан;
С. Д. Дзярновіч (тэхнічны сакратар)

Н а в у к о в ы р э д а к т а р

С. С. Юрэцкі, кандыдат гістарычных навук

Р э ц е н з е н т ы:

доктар гістарычных навук, прафесар А. А. Егарэйчанка,
доктар гістарычных навук, прафесар В. М. Ляўко

Выданне падрыхтавана ў рамках выканання Дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў на 2016–2020 гады «Эканоміка і гуманітарнае развіццё беларускага грамадства» (навуковы кіраўнік – член-карэспандэнт, доктар гістарычных навук, прафесар А. А. Каваленя), падпраграмы 13.1 «Гісторыя і культура» (навуковы кіраўнік – кандыдат гістарычных навук, дацэнт В. В. Даніловіч), задання 1.1.01 «Беларускія землі ў першабытную эпоху, сярэднявечча і ранні Новы час: археалагічныя помнікі, тэрыторыя, насельніцтва, эканоміка і культура» (навуковы кіраўнік – доктар гістарычных навук, прафесар В. М. Ляўко).

На вокладцы змешчаны зааморфны амулет у выглядзе змяі (вужа), які належыць да паўночнабеларускай археалагічнай культуры другой паловы III тысячагоддзя да н. э. і выяўлены М. М. Чарняўскім падчас даследаванняў 2018–2019 гг. на тэрыторыі паселішча Асавец-2, што знаходзіцца на мяжы Бешанковіцкага і Сенненскага раёнаў Віцебскай вобласці.

ЗМЕСТ

«Іду наперад сваёй дарогай...» (Да 80-годдзя з дня нараджэння Алены Генадзьеўны Калечыц) (В. Л. Лакіза).....	5
---	---

АРТЫКУЛЫ

Бубенько Т. С. Об одном типе умбоновидных подвесок в Витебском Подвинье и Оршанском Поднепровье.....	10
Вайтовіч А. У. Краязнаўчы часопіс «Ziemia Lidzka» як крыніца па гісторыі беларускай археалогіі канца XIX – першай трэці XX стагоддзя	16
Войтехович А. В. Топография и изучение курганных могильников междуречья Свислочи и Усы... ..	21
Егорейченко А. А. Древнейшие городища Браславского Поозерья	36
Кенько П. М. Гольшанские могильники (топография, хронология, история изучения).....	48
Курловіч П. С. Гарадское шкларобства ў XVI–XVIII стагоддзях на тэрыторыі Беларусі (па матэрыялах археалагічных пісьмовых крыніц)	59
Магалінскі І. У. Тэхналогія вытворчасці полацкіх ювеліраў X–XVII стагоддзяў (па матэрыялах даследавання вытворчых ювелірных комплексаў).....	66
Магалинский И. В., Кенько П. М. Химический состав сырьевых слитков их цветных металлов X–XI веков (по материалам археологических исследований торгово-ремесленного поселения Бирули) .	70
Медведев А. М. К вопросу о западной границе днепро-двинской культуры Беларуси.....	76
Радовская А. А. История изучения радимичских древностей: историографический аспект.....	82
Чараўко В. У. «Народная археалогія» і данавуковыя ўяўленні аб пахавальных помніках Беларускага Падзвіння XIV–XVIII стагоддзяў	91
Шаўковіч А. С. Гісторыя археалагічнага вывучэння сярэднявечных паселішчаў у правабярэжжы Беларускага Панямоння.....	98

МАТЭРЫЯЛЫ

Башков А. А. Результаты археологического изучения усадьбы Немцевичей второй половины XVIII века в деревне Скоки Мотыкальского сельского совета Брестского района Брестской области... ..	107
Кунаш А. А. Рымска-каталіцкія рэлігійныя абразкі XVII – пачатку XX стагоддзя з тэрыторыі Беларусі: пытанні тапаграфіі, храналогіі, інтэрпрэтацыі (па матэрыялах археалагічных даследаванняў)	122
Левко О. Н., Кенько П. М., Белоусов А. Р. Материалы культурного слоя периферии исторического центра города Витебска (по результатам исследований на строительных объектах в 2016–2019 годах).	136
Шарковская Н. Ю. Шейные гривны довоенного собрания Витебского областного краеведческого музея.....	149

ПАЛЯВЫЯ ДАСЛЕДАВАННІ 2014–2019 ГАДОЎ

Авласович А. М. Итоги изучения курганных некрополей Славгородского Посожья в 2014–2017 годах.....	158
Кошман В. И. Археологические работы 2018 года на территории предместных укреплений начала XIX века в городе Борисове Минской области.....	164

Лакіза В. Л. Новыя археалагічныя аб'екты 2017 года на тэрыторыі Карэліцкага раёна Гродзенскай вобласці (прыклад рэалізацыі мер па ахове археалагічнай спадчыны Беларусі ў зоне будаўніцтва).....	172
Магалінскі І. У., Коц А. Л., Торшын Я. М., Зыкаў П. Л. Вынікі археалагічных даследаванняў на тэрыторыі Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра каля Спаса-Праабражэнскага храма ў горадзе Полацку Віцебскай вобласці ў 2018 годзе	184
Макушников О. А. Итоги раскопок Моховского комплекса под городским поселком Лоевом и разведок в Чечерском районе Гомельской области в 2017 году	194
Плавінскі М. А. Даследаванні шматкультурнага паселішча Кастыкі II Людвіноўскага сельскага савета Вілейскага раёна Мінскай вобласці ў 2018 годзе.....	199
Юрецкий С. С., Шипилло В. А. Результаты изучения антропологических материалов из раскопок на территории костела Святой Троицы в городе Свислочь Гродненской области в 2018 году	207

ПЕРСАНАЛІ

Даследчык помнікаў жалезнага веку і сярэдневякоўя Беларусі (Да 60-годдзя з дня нараджэння Аляксандра Міхайлавіча Мядзведзева) (С. С. Юрэцкі, К. А. Мядзведзеў)	212
Руплівы археолаг і арганізатар навукі (да 50-годдзя з дня нараджэння Вадзіма Леанідавіча Лакізы) (А. Г. Калечыц, С. С. Юрэцкі)	214

ПРЫНЯТЫЯ СКАРАЧЭННІ

ААНД	– Архіў археалагічнай навуковай дакументацыі / Архив археологической научной документации
АО	– Археологические открытия
АС	– Археологический съезд
БГЧ	– Беларускі гістарычны часопіс
ГАЗ	– Гістарычна-археалагічны зборнік
КСИА	– Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР
КСИИМК	– Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры
МАБ	– Матэрыялы па археалогіі Беларусі
МАО	– Московское археологическое общество
МИА	– Материалы и исследования по археологии СССР
НАН	– Нацыянальная акадэмія навук
РА	– Российская археология
РСМ	– Раннеславянский мир
СА	– Советская археология
САИ	– Свод археологических источников
ФАНД	– Фонд археалагічнай навуковай дакументацыі / Фонд археологической научной документации
ЦНА	– Цэнтральны навуковы архіў / Центральный научный архив